

FRIVALDSZKY JÁNOS

Társadalmi diskurzus és szociális jogok

Balogh István tanulmányában az alkotmányozás kapcsán a társadalmi kommunikáció jelentőségét hangsúlyozza, gyűjtőpontjába, úgy tűnik, a szociális jogok kérdését állítva.

Az alkotmányozás kérdésénél – bár nem mindig eléggé reflektáltan – különös hangsúllyal vetődik fel az alkotmányos értékek világa, azon belül is a „szolidaritás” mint érték. A szociális jogok kapcsán ugyanis az egyén kötelezettsége merül fel a közösséggel szemben, az államnak, a közösségnek az egyénnel szembeni kötelességei ugyanis csak így teljesíthetőek (Sári 1995:7).

A szociális jogok problematikája az etika meghatározott szféráját, a „szolidaritást” érinti. Az igazságosság – amely a jog, így az alkotmányjog által is a legkönnyebben „dekódolható” érték¹ – újabb kritériumában látszik megjelenni: a „szolidaritás” formájában. Ennek kapcsán két alapvető kérdés merül fel:

1. Miként fogalmazható meg alkotmányos értékként (egyáltalán megfogalmazható-e)? Ez két további kérdést is magában rejt: mi a tartalma, milyen eljárás révén ragadható meg?

2. A társadalom mely rétegéből avagy rétegeiből nyerhető ez az „értéktartalom”?

A következőkben a szűkebb institucionalista felfogásoktól indulva a szélesebb látószögű interpenetrációs elméletig, illetve a strukturalista-funkcionalista szociológiaelmélet által nem megfelelően tárgyalt „szolidaritás kis köreinek” tematizálásáig szeretném tágítani a kört.

Az alkotmány mibenléte rendkívül összetett kérdés. Az alkotmányozást tárgyalva, fel kell tenni magunknak a kérdést, minek tekintjük az alkotmányt? Alkotmányfelfogásunk ugyanis befolyásolhatja az arra vonatkozó álláspontunkat, hogy miképpen is hozzuk létre az alkotmányt.

A sokféle alkotmányfelfogásból – például „nép szerződése”, „különleges törvény”, „alaptörvény” (W. F. Murphy) – kitűnik egy további kérdés is, miszerint az államot – és ettől el nem választhatóan az alkotmányt – inkább politikai vagy jogi entitásnak tekintem-e, illetve hogy a közhatalmi vagy társadalmi meghatározottságát emelem-e ki. Sajátos álláspontot képviselnek azok, akik kizárólagosan az egyik, illetve a másik felfogás mellett érvelnek. (Lásd például Hans Kelsen-nek az államot és a jogrendszert azonosító koncepcióját, illetve Carl Schmitt politikai-hatalmi alkotmányfelfogását.)

Ha olyan alapszabálynak, hipotetikus alapszabálynak tekintjük csupán az alkotmányt, amely a legfelső érvényességi alap és a jogi érvényét adja minden más alacsonyabb jogi normának, akkor „súlypontja a törvényeket hozó eljárás szabályozására esik, s azok tartalmát csak igen kis mértékben határozza meg, ha egyáltalán meghatározza...” (Kelsen 1988:42). Az ilyen jogi érvényességi-procedurális felfogás a strukturalista-funkcionalista szociológiaelméletnek kedvez, különösen autopoetikus megközelítésének, amely szerint a társadalmi alrendszer a már meglévő elemeinek hálózata révén, saját logikája által öngerjesztő módon épül fel. E zárt, rekurzív felfogás nem ontológiai, hanem procedurális jellegű, hiszen arra keresi a választ, „Miképp jön létre a rendszer?” (Cs. Kiss-Karácsony 1994:23). Balogh István az alkotmányozás kapcsán éppen az alrendszerek zárt logikáján belüli alkotmányozástól óv. A professzionális alrendszerek működése kapcsán bizonyos fenntartásokkal el tudom fogadni a zártabb logikát, azonban az alkotmányozás kapcsán nem tartom elfogadhatónak.

MELYIKET SZERESSEM?

A kérdés tehát az, hogy hatásköri-eljárási alkotmányban gondolkodunk-e vagy pedig tartalmi (szubsztantív) alkotmányban (Bragyova 1994).

Az eljárási-hatásköri alkotmány mindenekelőtt az állam felépítését és működését szabályozza, és a korlátozását tekinti fő funkciójának, mivel a „politikai rendszer” alkotmánya és nem a „politikai közösség”. Az alkotmányos jogokat is eljárási szempontból szabályozza és így „állampolgári jogok”-ként fogja fel.

A „szubsztantív” alkotmányfelfogás nem az államot kívánja elsősorban szabályozni, hanem a „politikai közösséget”, ennél fogva az alkotmányos jogokat „alapjogként” határozza meg, amelyek aztán a jogrendszer normáinak tartalmát határozzák meg (Bragyova 1994:61). Az eljárási és az anyagi, szubsztantív viszonyokat illetően e felfogás egyértelműen a tartalmi célok elsőbbségét vallja az eljárásokkal szemben (Murphy 1995).

A „szubsztantív” és a „hatásköri-eljárási” alkotmányok különbségét gyakorlatilag a kontinentális, illetve az angol alkotmányosság-felfogás különbözőségében is megragadhatjuk, bár ez a distinkció

nem ekvivalense az előzőnek (a francia modell, bár kontinentális, államszervezeti alkotmánya miatt eltéréseket mutat). Míg például a német kontinentális rendszer a politikai közösséget szabályozó minden elvet alkotmányos szintre kíván emelni, addig az angol modell a „nem-szabályozásra” törekszik. E kettő különbsége a „rule of law”, illetve „jogállam” között koncepcionális eltérésben is megmutatkozik, tehát abban, hogy „honnan” származnak a jogok.

A kontinentális rendszernek – amelyhez országunk is tartozik – jellemzője a részletekbe menő szabályozás. A szociális jogok tekintetében ennek az a jelentősége, hogy a jogrendszert mélységeiben alakító szubsztantív alkotmányfelfogás a magánjogi jogviszonyok tartalmát is (pl. munkajog) jelentős részben „szociálisan formálja”, másrészt a szociális osztó-igazságosságot is gyakorolja. A szociális jogállam gyakorlatilag a demokrácia egyenlőség (tartalmi) elve alapján történő kiterjesztése, áttérés az állampolgárok formális-politikai jogegyenlőségéről a demokrácia társadalmi rendre történő kivetítésére (Abendroth 1995). Szociológiai megközelítésből az inklúzió (belevonás) – azaz a szociális rendszerek funkcionális alrendszerének mind átfogóbb populációkörben való szerveződése – „föltételezi, hogy adott ország népességének egésze a társadalom teljes jogú tagja, vagyis teljes jogú állampolgára legyen. Az állampolgárság T. H. Marshall által kidolgozott fogalma értelmében ehhez a polgári és politikai szabadságok garantálásán túl a közös jólétnek egy meghatározott foka szükséges, melyet (...) a szociális jogok hivatottak biztosítani” (Juhász 1995).

A nézeteltérések a magyar alkotmányjogászok és politológusok körében az olyan – szubsztantív alkotmányokra jellemző –, jogilag nehezen megragadható elvek, államcélok és jogok megfogalmazása körül bontakoznak ki, amelyek nagy csoportját a „szociális jogok” alkotják. Az eljárási-hatásköri alkotmányokban ilyen szociális elvek nem is értelmezhetőek.² A fejletlen politikai közösség, a civil társadalom hiánya, kontinentális jogrendszeri hagyományunk, a szociális jogok iránti erős társadalmi igény, illetve az alkotmánybíróság elismerésre méltó, az egész jogrendszert átható jogfejlesztő tevékenysége – megannyi érv a szubsztantív alkotmány megalkotása mellett. A szociális jogokat tehát nem lehet kihagyni az alkotmányból, a kérdés inkább érvényesíthetőségük. A nyugat-európai államokban és nálunk is alkotmányos eljárási kötelezettség (egyeztetési eljárás) terheli a kormányt az érdekképviseleti szervekkel, a megállapodásukról aláírt közjogi szerződések normatív erővel rendelkeznek. A szociális diskurzusról Sári János így ír: „A szociális dialógus erről az oldalról ma már a szociális jogok megvalósításának alkotmányos eszközévé vált” (Sári 1995: 12). A szociális jogok, amelyeket a magyar alkotmánybíróság másodlagos alanyi jogként is definiál, végső soron a közigazgatási végrehajtás során realizálódnak.³ Ennek kapcsán mérül fel égetően Magyarországon a közigazgatási bíraskodás átfogó rendszerének kiépítése, amely a szociális jogok érvényesítésének kiemelt területe lenne. E méltányosság alapján végzett tevékenységnek

minél életközelibbnek kell lennie, a társadalmi (életvilágbéli) igazságossági normákat figyelembe véve.⁴ A méltányosság érvényesítése pedig – szintén a megismerés végett – a szociális jog alanya és a közigazgatási szerv közötti párbeszédre, diskurzusra alapoz.

„MONDD, MIT ÉRLEL”?

Magyarországon az állampolgárok körében a politikai-társadalmi átalakulások következtében jelentős egzisztenciális bizonytalanság-érzet alakult ki. Tény, hogy az erős civil társadalomnak – és így a szolidaritási struktúráknak –, valamint a tulajdon biztonságának hiánya⁵ és a szociális ellátórendszer fokozatos leépítése az államra utaltságot, egyfajta új keletű etatizmust erősít. Sajátos jelenség, hogy éppen az a középréteg, amely a nyugat-európai társadalmakban az öntevékeny szolidaritási struktúrákat élte, nálunk részben a szociális felelősségérzet alacsony színvonala, részben a megfelelő anyagi háttér hiánya miatt – egyébként teljesen érthető módon – éppen az állami szociális ellátás elsőszámú szorgalmazója. A polgárság a háború előtt az önfenntartó szociális szolidaritási struktúrák fő mozgatója volt. A szocialista paternalista állam megszüntette ezeket az intézményeket, majd az állampolgárokat, így a polgárságot is alattvalóvá és eltartottakká tette.

A fő érv a szociális jogok alkotmányba foglalása ellen rendszerint a költségvetési akadályokra hivatkozás. A kérdés azonban – többek között – az, hogy a jelenlegi állami gazdasági kapacitásokhoz mérjük-e csupán az alkotmányt, vagy pedig programatikus dokumentumnak is tekintjük egyben, olyan állam jövőbeli „személyi igazolványaként”, amely nem mondhat le bizonyos elvekről, eszményekről és a megvalósításukról. Az alkotmánynak tehát meg kell felelnie a jelenben és a jövőben is mint alkalmazandó alaptörvénynek. A weimari alkotmány hibáit elkerülendő azonban az alkotmányos szociális jogoknak a törvényhozás által konkretizálандóknak és bírói úton kikényszeríthetőeknek kell lenniük. Érdemes lenne ezért egyrészt olyan megfogalmazást találni, amely általánosabb és amely nagyobb teret enged a szociális elvek jogalkotás során való – a változó körülményeket figyelembe vevő – érvényesítésének, tartalommal kitöltésének. Ez az „államcél jellegű szociális elvekre” vonatkozna, ugyanakkor meg kellene tudni fogalmazni a közvetlenül alanyi jogot teremtő, szűkebb körű alkotmányos szociális jogok csoportját (Kilényi 1995). Amit a szociális jogok (elvek, eszmék, alapjogok) tekintetében nem tehet meg a törvényhozás, az a nyilván alkotmányellenes jogalkotás, valamint alkotmányos kötelezettségeit illető jogalkotási hallgatás.

*Az etikai tartalom és a szolidaritás helye
a társadalomszerkezet-elméleti szociológiai megközelítésben*

Luhmann nyomán az államot – de csakis társadalomszerkezeti megközelítésben – szervezeti rendszerként tekintem az átfogóbb „társadalom rendszerszint” alatt, két társadalmi alrendszer, a politika és a jog határán. Az alkotmány tehát a strukturálisan ekképpen elhelyezkedő államot is szabályozza. A társadalom rendszerszintje Pokol Béla korrekciója nyomán kettéosztható a professzionális intézményrendszerekre és a mindennapi élet területére. A „professzionális” és „laikus” jelleg hangsúlyozására sokkal inkább használhatónak találom Pokol Béla társadalomfelosztását, mint az ilyen relációkról keveset eláruló más megoldásokat, amilyen például Samu Mihályé (1995:26) vagy Szilágyi Péteré (1992:51).

A „mindennapi életnek”, illetve a habermasi „életvilágnak” különös szerepe van az alkotmányozás elméleti alapvetése szempontjából, már csak azért is, mert az alkotmány ezt a területet is szabályozza.⁶ Ezért az alkotmányozás kapcsán nemcsak a társadalmi alrendszerek (illetve a professzionális intézményrendszerek) belső működését és az államhoz mint rendszerhez való viszonyukat kell vizsgálnunk, hanem a társadalom kevésbé tematizálható szerves szöveteit is, mint amilyen a család, az informális kisközösségek, a nemzet stb.

A magam részéről különbséget teszek az „életvilág” (Habermas) és a Pokol Béla értelmezésében bevezetett „mindennapi élet” fogalmi között. Az első a természetes szolidaritási közösségeket jelöli, amelyekre az interaktív kommunikáció, „kommunikatív cselekvés” jellemző, a „mindennapi életben” pedig a nem professzionális kommunikációk világát értem.

A professzionális intézményrendszerek belső logikája („bináris kód” vagy univerzális „értékduál”) úgy tudott a civilizációs fejlődés során a modern nyugat-európai társadalmakban – ellentétben az ázsiai társadalmakkal – kialakulni, hogy erkölcsi alapját megtartotta (Richard Münch). A gazdaság önálló logikája nem száműzte saját erkölcsi alapját, hanem vele összefüggésben – elsősorban a protestáns morálban – bontakozott ki modern társadalmunkban, s így a társadalmi szolidaritás elvontabb, összetettebb lehetőségét nyitotta meg. A jog és politika területéről még inkább elmondható, hogy döntően keresztényi alapokon álló, gazdag etikán nyugszanak. Ezt fejezi ki a természetjog erőteljes „jelenléte” az európai alkotmányokban is. Az angol „joguralom”, az amerikai „alkotmányosság” és a német „jogállam” is sajátosan kialakult, intézményesedett jogi-politikai értékeket, végső soron erkölcsi értékeket jeleznek.⁷ A szorosan vett professzionális logika is számos mozzanatban – sokszor nem is reflektáltan – von be etikai mozzanatokat.⁸ [Utalnék például a bírói jogalkalmazásban a topikai jogfejlesztés során „életközeli” (etikai tartalmú) normák beemelésére, vagy a jogelvek morális tartalmára.] A professzionális intézményrendszerek etikai tartalma egyrészt az „életvilág” morális, szolidaris közösségeinek erkölcsi tartalmából táplálkozik, másrészt a

professzionális szereplők is a konkrét döntések alkalmával, érdekek és értékek mérlegelésekor, az „univerzális értékduálók” alkalmazásakor etikai mércéket is alkalmaznak.⁹ A szociális jogállam eszméje is történetesen a társadalmi változásokra reagálva alakult ki a köz-igazgatás (professzionális!) szociálisan problémaérzékeny életközeli gyakorlatában.

A szociális jogállamokban a szociális jogok garanciáinak nagy része az állam kötelezettségvállalásán nyugszik, és így a hagyományos jogi értékmérők nemigen látszanak alkalmasnak a szociális jogok megragadására, illetve érvényre juttatására. Úgy tűnik, a társadalmi szolidaritás éppúgy nélkülözhetetlen eleme az e jogok érvényre juttatásának, mint az állam e tárgyú alkotmányos kötelezettsége.¹⁰ Fontos lenne azonban az alkotmányban szereplő jogi értékek „igazságosság-kritériumát” a szociális igazságosság szerint újragondolni, már csak azért is, mert az alapjogi bírászkodás ennek megfelelően alakítja majd át a jogrendszeret. Emellett tekintetbe kellene venni, hogy az alkotmányos emberi jogok az egyének egymás közötti viszonyaiban is érvényesülnek. A kérdés az, honnan veheti az alkotmányos szabályozás, az állami jogalkotás, valamint a végrehajtás a szociális igazságosság új kritériumait?

Az utóbbi években a „család” az életvilág természetes közegeként előtérbe került – egyebek között az ENSZ világgkampánya miatt is – mint a szolidaritás kicsi élő modellje, mely irányadó lehet a makrotársadalmi intézmények működtetéséhez is. Ezt a lehetőséget először Chiara Lubich¹¹ vetette fel a „Familyfest 93” nemzetközi római konferencián (1993. június 5.), és az elgondolást II. János Pál pápa is megerősítette¹² legutóbb az ENSZ előtti beszédében. Olyan kezdeményezések is napvilágot láttak már, amelyek a igazságosság családban tapasztalt szolidaritási modelljét kívánják jogi formába önteni (bizonyos „kerettörvény” alkalmazásával). Giovanni Caso bíró egyenesen a család belső normájának tekintett „kölcönös szeretet” kritériumában látja az igazságosság megragadhatóságát a jogalkotás során (Caso 1993).

A fentieket a magyar alkotmányozásra vonatkoztatva a következőképpen foglalhatjuk össze.

1. Hazánkban a társadalmi alrendszerek a pártállami elfojtás alól emancipálódva nem, vagy nem teljes mértékben az erkölcs talaján bontakoztak ki. Belső logikájukban alárendelt szerepet kaptak az etikai megfontolások, ennek következtében némelyikük társadalmi, professzionális szerepét(!) sem tudja megfelelően betölteni. A szolidaritás mint a szociális jogok logikai és erkölcsi magva így nehezen törhet magának utat.¹³

2. A politika alig kap etikai inputokat bizonyos társadalmi alrendszerekből, azokat domináló csoportoktól. Az etikai tartalom hiányát jelenti a társadalmi igazságosság (a javak végletesen egyenlőtlen eloszlása) szempontjainak figyelmen kívül hagyása (politikai, gazdasági alrendszer).

3. A politika az „életvilágban” még fellelhető etikai mércéket is alig vonja be a döntési mechanizmusába. Ez azért is súlyos hiba, mert az „életvilágban,, – igaz nem professzionálisan, de sokszor hatékonyabban – elevenek a társadalmi alrendszernek alulról szerveződő formái.

4. Úgy tűnik, a jogi alrendszer – élén az alkotmánybíráskodással – volt egyedül képes a változó politikai-társadalmi körülmények között morális szempontoknak érvényt szerezni. Ebben – a jog értékmegőrző, a jogfejlesztés irányát is kijelölő jellege mellett – nagy szerepe volt annak, hogy jogfejlesztés során átmenetire kerültek a nyugat-európai jogi eredmények.

5. A család maradt – minden válsága ellenére – nézetem szerint a szolidaritási normák megtestesítésének, létrehozásának és átörökítésének-hagyományozásának legfőbb modellje.¹⁴

A politikai diskurzusról mint alkotmányozási „technikáról”¹⁵

Az alkotmányozásban részt vevő aktorok – kommunikáló társadalmi aktorokról van szó, nem a luhmanni személytelen kommunikációról¹⁶ –, legyenek akár jogászok, politikusok vagy a civil szféra képviselői, mindannyian „belülről” vesznek részt a folyamatban. Az alkotmányozást nem lehet kívülről, úgymond „tárgyilagossá” művelni. Ezzel, azt hiszem, tisztában van az alkotmányozásban részt vevő politikusok, alkotmányjogászok szinte mindegyike. Az „izig-vérig polgári alkotmány” is csak az adott államban, adott nemzetben értelmezhető, nincs tehát „általánosan érvényes polgári alkotmány”. „Az a gondolat, amely egy népnek a priori akarna – bár tartalma szerint többé vagy kevésbé ésszerű – alkotmányt adni, nem venné tekintetbe épp azt a mozzanatot, amelynél fogva az több lenne gondolati dolognál. Minden népnek ezért olyan alkotmánya van, amely neki megfelelő és neki való” – írja Hegel (1983: 298). Az „alkotmány”, illetve „társadalmi lenyomata” ugyanis szervesen alakul ki egy állam társadalmi-politikai életében. Az íratlan, lassan formálódó történelmi alkotmányok esetében érthető ez a megállapítás, azonban a chartális (oktrojált, forradalmi úton keletkezett) vagy demokratikus eljárás útján készített és elfogadott alkotmányok esetében csak olyan alkotmány számíthat túlélésre, amelyet az adott történelmi társadalmi-politikai viszonyoknak megfelelően, azokat figyelembe véve alkotott meg. Azon alkotmányozó(k), aki(k) nem veszi(k) figyelembe, hogy „egy bizonyos nép alkotmánya általában öntudatának jellegétől és fejlettségétől függ”, bizony bukásra számíthat(nak) (Hegel 1983:298). Az alkotmány normatív érvényét (legalitás) a társadalom „alkotmánytudata” mint a legitimitáció és az érvényesség nélkülözhetetlen kritériuma kell, hogy támogassa. A döntő kérdés tehát az, hogy az állampolgárok elismerik-e magukénak az alkotmányozás végeredmékét. Ebben van nagy szerepe a diskurzusnak, amely révén a professzionális intézményrendszerek találkoznak az „életvilág” nem pro-

fesszionális, de legalább annyira értéktartalmú logikájával, amely logika egyben talán választ is adhat a szociális jogok érvényesíthetőségének mikéntjére.

Miért is van szükség az alkotmányozási diskurzusra?

1. Azért, mert az alkotmányban megfogalmazandó értékeknek kulturálisan egyetlen társadalmi csoport sem kizárólagos letéteményese, már csak az érdek- és értétagoltságok miatt sem. Csak az összes releváns társadalmi szereplő közreműködésével lehet azt a „nemzeti kulturális konstanst” megtalálni, amely minden társadalmi-politikai változás ellenére is időtálló.

2. Azért, mert a demokratikus egyeztető eljárás önmaga is értéktelentő. Ennek jelentősége pedig abban áll, hogy

a) nem mértani összegét vagy egyfajta kompromisszumát adja a kiindulási álláspontok értéktartalmának, hanem ontológialag valami újat hoz létre;

b) ezáltal az egyeztetésben már realizálódik a leendő alkotmány jogszociológiai értelemben vett legitimációs bázisa, amelynek igazi tartalma a kommunikative megszületett értékkonszenzus.

3. Azért, mert az alkotmányozási aktus, mint minden interaktív kommunikáció, a történelem vonatkozásában teremtőerővel bír, azt konstituálja (Habermas 1994:326).

4. Csökkentheti a jelenleg Magyarországon a politikai és jogi intézményrendszerrel szemben határozottan érezhető bizalmatlanságot és a legitimációs deficitet. Ellenkező esetben a politikai intézményrendszerrel szembeni bizalmatlanság át fog tevődni az ez ideig – minden ellenkező látszat ellenére – még társadalmi elfogadottságnak örvendő alkotmányos intézményrendszerre és az Alkotmánybíróságra is. Ennek következményei pedig beláthatatlanok lennének.

5. Hozzájárulhat a társadalom érték- és érdektagoltságát megjelenítő pártok és más társadalmi formációk politikai konszenzusteremtéséhez. A nyílt légkörű párbeszéd során önnön értékeik felmutatását, egymás értékeinek befogadását, a „negatív kontraidentifikáció” helyett a pártok pozitív „önmagukra találását” eredményezheti, ami igencsak jelentős eredmény lenne a magyar pártstruktúra vonatkozásában, a pártok funkcionálását, egymáshoz és a társadalomhoz való viszonyukat illetően. Ezen túlmenően elősegíthetné a civil szféra kialakulásának folyamatát, hiszen az aktív szerepvállalás amellett, hogy növelhetné a civil társadalom jelentőségét, egyszersmind teret adhatna az egyes csoportok identitásformálódásának és egymás közötti kapcsolataik kiépülésének is.

6. Összegezhetné a rendszerváltás óta a jogi társadalmi alrendszerben végbement nagymérvű átalakulásokat és eredményeket, mindekenelőtt az alapjogi jogfejlesztésben, valamint az egyetemi tudományos szférában elért jogelméleti, dogmatikai eredményeket, külö-

nös tekintettel az alkotmányozásnak mint a rendszerváltás folyamatát lezáró aktusnak a jellegére.

7. Az életvilág szöveteiből is táplálkozó alkotmányozással egyfajta „emberi jogi alkotmánytudat” alakulhat ki, aminek jelentősége a horizontálisan (egyén és egyén között) is érvényes alkotmányos emberi jogok esetén felbecsülhetetlen.¹⁷

Az alkotmány átfogóbb elvi kérdéseire térve – még mindig a szociális jogok szempontjából – azt a minimális természetjogi tartalmat kell meghatározunk, mely minden újabban keletkezett alkotmány sajátja.¹⁸

A természetjogi minimumot a Hart által javasolt túlságosan negatív és leszűkítő megfogalmazásától (Hart 1995:224–231) eltérően a következőkben fogalmazhatjuk meg: a jog – és így az alkotmány –, amelynek célja, hogy biztosítsa az ember immanens lényegének kibontakozását, teljes mértékben tiszteletben tartja, garantálja a személy szabadságát, de egyszersmind védi a közösségi dimenziót is mint a személyek természetes megvalósulásának közegét.

Az emberi jogokat – pontosabban a jogalanyokat – illetően ugyanis kiderül az alkotmány „ars poetica”-ja. El kell dönteni, hogy az elszigetelt és önmagáért létező „individuum”-ot helyezzük-e a jogalkotás középpontjába, vagy pedig az egyén szabadságát és közösségi kapcsolatait, önmagának az e kapcsolatokban való kiteljesedését kifejező „persona”-t, a személyt. A szociális jogok logikája ugyanis – a szolidaritás miatt – ezt implikálja. Döntenünk kell arról is, hogy ez utóbbiból fakadóan a személyek legelemibb közegét, a családot tekintjük-e a jog egyik legjelentősebb vonatkoztatási pontjának, vagy kitarunk a kizárólagosan az „individuum” mindenekfelett-levősége mellett. Míg ugyanis a jogi személyek és egyéb csoportok – indokoltan – immáron a nemzetközi jogban és idehaza is egyre inkább azonos elbírálás alá esnek a természetes magánszemélyekkel¹⁹, addig a család mint alapvető értékhordozó háttérbe szorul. A szociális jogok pedig éppen a családokat érintően égetőek, hiszen az egyéb rászorultakat (rokkantak, magatehetetlenek) minden alkotmány védi.²⁰

Arra van tehát szükség – Balogh Istvánnal egyetértve –, hogy az alkotmányos diskurzus során a professzionális társadalmi alrendszer professzionális és értéktartalmú logikája találkozzon az életvilág természetes közösségeinek pregnánsabban szolidáris laikus logikájával, ezáltal a kommunikáció és az értéktartalmak interpenetrációja megtalálhatja a szociális jogok alkotmányos megjelenítéseinek módjait.

JEGYZETEK

- ¹ Külön tanulmányt érdemelne témánk szempontjából az „igazságosság” formális és materiális értelmének, az alkotmányosság, a törvényesség vagy például az „egyenlő méltóságú személyként kezelés”, a „pozitív diszkrimináció” stb. elvi tartalmának és egymás közötti relációinak kibontása.
- David Lockwood (1979) „kettős integrációs” elméletéte szerint a társadalom az embercsoportok egymás közötti relációiban (társadalmi integráció) és egy másik dimenzióban, az intézményrendszerek (rendszerintegráció) viszonyaiban is létezik. Nézetem szerint az első nem annyira a csoportok konfrontációjával (osztályharcos elmélet) írható le, hanem – a „társadalmi integráció” értelmében – éppen a szolidaritási struktúrák működésével (vö. David Lockwood: *Soziale Integration und Systemintegration*. In: *Theorien des sozialen Wandels*, Regensburg 1979. 124–137.)
- ² Az első alkotmánykonceptió (1990) kidolgozója, Sajó András legújabbán megjelent könyvének címe – *Önkorlátozó hatalom – azt hiszem, a „hatásköri-eljárási” vagy „szubsztantív” alkotmány kérdését illetően sokat elárul* (Sajó 1995).
- ³ „A szociális állam nem az alkotmány, hanem a közigazgatás területén lópakodott be a közjog tudományába” (Forsthoﬀ 1995: 198).
- ⁴ Nem véletlen a szociális jogok érvényrejuttatásakor a szubszidiaritás kiemelt jelentősége.
- ⁵ A tulajdon és személyiségi jogok relációjához történeti áttekintésben lásd Solyom 1983.
- ⁶ Mint később látni fogjuk, nemcsak ezért.
- ⁷ A természetjogi elméletek, valamint az erkölcsi helyeslési elméletek (Jellinek), illetve részben az „elismerési elméletek” (Bierling) a jog erkölcsi tartalmát jogen kívüli – filozófiai, etikai – illetve belüli – jogbölcseleti, jogszociológiai – megközelítésben tárgyalják.
- ⁸ Például a mérsékelt pozitivistá Hart is – bár erőteljesen megszorító értelemben – elfogadja „a jog belső erkölce” fogalmát (Hart 1995: 239.)
- ⁹ Csak ritkán fordul elő, hogy a professzionális logika kényszerűségből győz – saját értéktartalmával – a materiális igazságosság felett. Így győzedelmeskedett a jogbiztonság elve a „történelmi igazságosság elvével” szemben a rendszerváltás után.
- ¹⁰ Sári János jegyzi meg, hogy országunkban a mai napig az a tévképzet él, hogy az állam a munkaadó és a társadalom a munkavállaló (Sári 1995: 9).
- ¹¹ Chiara Lubich az 1943-ban Trentóban (Olaszország) létrejött és a föld majd minden országában elterjedt Fokolare mozgalom alapítója. 1977-ben Templeton-díjjal tüntetik ki, majd ezt követően sok más magas elismeréssel. Legutóbb a dublini katolikus egyetem díszdoktorává avatták, többek között a szolidáris gazdaság (közösségi gazdaság) kidolgozásáért.
- ¹² II. János Pál az ENSZ-ben a nemzetek családja létrejöttének szükségességéről beszélt: át kell térni a „szervezett” létből a „szerves” létre, az egyszerű „együtt-élésből” a „másként élésre”. „Egy igazi családban az erősek nem uralkodnak; ellenkezőleg a gyengébb tagokat, éppen gyengéségük folytán kétszer annyira befogadják, szolgálják” (*Civiltá Cattolica* 1995 (11) 4, 223.). Az állam belső életére vonatkozóan: „Emiatt nemcsak a családpolitikát, hanem az olyan társadalompolitikát is sürgősen elő kell mozdítani, amelyben a család kerül a középpontba” (*Centesimus Annus* Budapest 1991. 76.), illetve, „A család intézményének szuverenitása és sokszoros függései vezettek oda, hogy beszélni kell a család jogairól. (...) A család jogai azonban nem egyszerűen a családtagok jogainak matematikai összege, mert a család több, mint egyes tagjainak összege” (II. János Pál pápa *Levele a Családokhoz*. Budapest, 1994. 46., 47.).
- ¹³ Félreértések elkerülése végett: én nem osztom a rendszerekkel szemben érzett habermasi ösztönös bizalmatlanságot.

- ¹⁴ „Nincs kétségem afelől, hogy a család és rokonság nemcsak háborús területeken és a menekültek körében fontosabb, mint valaha, hanem a békében élő, de a gazdasági recesszió hatásaitól szenvedő fiatalok és idősek, például a kezdő vállalkozók és munkanélküliek körében is. A család támogató szerepének növekedését elismerve azonban további kérdések adódnak. Például azok a kérdések, amelyek e fokozott kötőerő hatásaira és értéktartalmaira vonatkoznak” (Somlai 1995: 56.).
- ¹⁵ Az alkotmányozásra mint diszkurzív aktusra hívom fel a figyelmet a *Magyar Nemzet* 1995. január 19-ei számában.
- ¹⁶ Lásd Sorgi 1991.
- ¹⁷ Kardos Gábor is az alkotmányos jogok magánszemélyek közötti érvényesítését szorgalmazza tanulmányában (Kardos 1995: 8).
- ¹⁸ „A modern alkotmányosság kérdése nem más, mint a természetjogi alapelvek megtestesülése a pozitív jogban” (Cappelletti 1993: 38).
- ¹⁹ Lásd ehhez ifj. Trócsányi László 1992., illetve vö. az NSZK alaptörvénye 19. cikk: (3). „Az alapjogok belföldi jogi személyekre is vonatkoznak annyiban, amennyiben azok lényegüknél fogva az alapjogok alkalmazása alá esnek”.
- ²⁰ Mindenképpen figyelemre méltó, hogy a spanyol alkotmány „A gazdaság- és szociálpolitika irányelvei”-ről szóló (III.) fejezetének első cikke (39.cikk (1)) így kezdődik: „Az állami szervek biztosítják a család szociális, gazdasági és jogi védelmét”. A portugál alkotmány a következőképpen rendelkezik: „A család védelme érdekében az Állam különösen köteles: a) elősegíteni a családi egységek társadalmi és gazdasági függetlenségét” 67.cikk (2). A lengyel és az olasz alkotmány például olvasítva védi a nagycsaládokat (lásd a lengyel alkotmány 79. cikk. (1), illetve az olasz alkotmány 31. cikk. (1) bekezdését).

HIVATKOZÁSOK

- A Magyar Köztársaság alkotmányának szabályozási koncepciója* 1995. március. Igazságügyi Minisztérium
- Abendroth, Wolfgang 1995. Demokratikus és szociális jogállam a Német Szövetségi Köztársaság alaptörvényében. In: Takács Péter (szerk.) *Joguralom és jogállam. Jogfilozófiák sorozat. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar TEMPUS „Összehasonlító Jogi Kultúrák” projektumának kiadványa*
- Ádám Antal 1995. *Az alkotmányi alapelvek és az emberi jogok viszonyáról*. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet. Kézirat
- Balogh István–Karácsony András 1995. Társadalomelmélet és jog. *Világosság*, 10.
- Bragyova András 1994. *Az alkotmánybíráskodás elmélete*. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- 1995. *Az új alkotmány egy koncepciója*, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Cappelletti, Mauro 1993. Bírósgági felülvizsgálat, összehasonlító perspektívában. *Jogállam*, 1.
- Caso, Giovanni 1993. *L'Europa e il diritto Nuova Umanità nov./dec.* Roma, Città Nuova editrice
- Cs. Kiss Lajos–Karácsony András (szerk.) 1994. *A társadalom és a jog autopoietikus felépítése*. Jogfilozófiák sorozat. Az ELTE ÁJK TEMPUS „Összehasonlító Jogi Kultúrák” projektumának kiadványa
- Forsthooff, Ernst 1995. A szociális jogállam fogalma és lényege. In: Takács Péter (szerk.) *Joguralom és Jogállam. Jogfilozófiák sorozat. Az ELTE ÁJK TEMPUS „Összehasonlító Jogi Kultúrák” projektumának kiadványa*

- Habermas, Jürgen 1994. *A társadalomtudományok logikája*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó
- Hart, H.L.A. 1995. *A jog fogalma*. Budapest: Osiris Kiadó
- Hegel, G.W.F. 1983. *A jogfilozófia alapvonalai*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Ifj. Trócsányi László 1992. *Milyen közigazgatási bíráskodást?* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Juhász Gábor 1995. A szociális biztonsághoz való jog alkotmányos újraszabályozása elé. *Esély*, 3.
- Kardos Gábor 1995. *Az alkotmány emberi jogi fejezete*. Kézirat. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet
- Kelsen, Hans 1988. *Tiszta Jogtan*. (Szerk. Varga Csaba) Jogfilozófiák sorozat. Budapest: ELTE Bibó István Szakkolégium, Budapest
- Kilényi Géza 1995. Az alkotmány egyes (alapelvi, alapjogi) rendelkezésinek jogi jellege. *Társadalmi Szemle*, 11.
- Kovács István–Tóth Károly (szerk.) 1990. *Nyugat-Európa legújabb alkotmányai*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Kovács István (szerk.) 1988. *Nyugat-Európa alkotmányai*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Lockwood, David 1979. Soziale Integration und Systemintegration. In: *Theorien des sozialen Wandels*. Regensburg, 124–137.
- Moór Gyula 1994. *Jogfilozófia*. Budapest: Püski Könyvkiadó
- Murphy, Walter F. 1995. Az alkotmányértelmezés művészete. In: Paczolay Péter (szerk.) *Alkotmánybíráskodás, alkotmányértelmezés*. Jogfilozófiák sorozat. Az ELTE ÁJK TEMPUS „Összehasonlító Jogi Kultúrák” projektumának kiadványa
- Paczolay Péter (szerk.) 1995. *Alkotmánybíráskodás, alkotmányértelmezés*. Jogfilozófiák sorozat. Az ELTE ÁJK TEMPUS „Összehasonlító Jogi Kultúrák” projektumának kiadványa
- Pokol Béla 1991. *A jog szerkezete*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, Felsőoktatási Koordinációs Iroda
- 1992. *A professzionális intézményrendszerek elmélete*. A felsőoktatás fejlesztését szolgáló kiadások. Budapest: Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Professzorok Háza
- Sajó András 1995. *Az önkormányzó hatalom*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet
- Samu Mihály 1995. *Az alkotmányozás alapja és az alkotmány fogalma*. Kézirat. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet
- Sári János 1995. *A gazdasági, kulturális és szociális jogok alkotmányos alapjai*. Kézirat. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet
- Sólyom László 1983. *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Somlai Péter 1995. Bizonytalanul. A családok helyzete Kelet-közép-Európában. *Esély*, 2.
- Sorgi, Tommaso 1991. *Costruire il sociale*. Roma: Città Nuova Editrice
- Szilágyi Péter 1992. *Jogi alaptan*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Takács Péter (szerk.) 1995. *Joguralom és jogállam*. Jogfilozófiák sorozat. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar „Összehasonlító Jogi Kultúrák” projektumának kiadványa
- Tóth Károly 1995. *A szociális jogok alkotmányos szabályozása*. Kézirat. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet
- Trócsányi László 1995. Az alkotmányozás elvi kérdései. *Acta Szeged*, József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
- Zlinszky János 1990. *A jogász erkölcsé*. *Jogtudományi Közöny*, január